

ZİYA GÖKALP

ZİYA GÖKALP DERNEĞİNCE YAYIMLANIR KÜLTÜR DERGİSİ

SAYI: 5

NİSAN - EKİM 1976

CİLT: 2

ZİYA GÖKALP VE SOSYOLOJİ

Hikmet Y. CELHAN

Büyük Türk Mütefekkişi Ziya Gökalp'ın doğumunun 100. yıldönümünde, onu tekrar anmanın, kendimize mürşit ittihaz etmenin mutluluğunu duyuyoruz.

1876 yılının 23 Mart Perşembe günü. Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu vilâyetlerinden Diyarbakır'da doğan ve adı Ziya konulan bir çocuk, gün gelecek etrafını adı gibi aydınlatacak, milletinin kaderini tayin eden en mümtaz entellektüellerden biri olacaktı. Babası Tevfik Efendi'nin çok iyi yetiştirmek istemesine karşılık, ömrü yetmediğinden Ziya daha ziyade Amcası Hasip Efendi'nin nezaretinde ve bilhas-sa şahsi gayretiyle kendi kendini yetiştirmiştir.

1909 yılında Selânik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kongresine gidinceye kadar geçen süre, fikrî yönden Ziya Gökalp'ın hayatının birinci devresini teşkil eder. Bu devre bir hazırlık, kendini yetiştirme devresidir. Babası sağ iken ona ettiği vasiyet, bütün hayatı boyunca fikir ve mefkûresine yön vermiştir. Tevfik Efendi, oğlunun ne Avrupa'ya tahsile gidip kendi kültürünü, dinini unutmasını, ne de Batı'nın düşünce ve ilmi terakkisine sırt çeviren tek taraflı bilgi edinmiş bir insan olarak yetişmesini istiyordu. Ziya'yı Doğu'nun ve Batı'nın ilim zihniyetine sahip, her ikisini de okumuş hakiki bir aydın olarak yetiştirmek amacındaydı. Amcasından öğrendiği Arapça, Farsça, okulda öğrendiği Fransızca, Hocası Yorgi Efendi'nin tesirleri, Abdullah Cevdet'le tanışması, durmadan okuduğu İslâm mutasavvıfları, halk şairleri, hikâye ve şiirler... Bütün bunlar Genç Ziya'nın kafasında husule gelen amansız bir mücadelenin unsurları idi. Yeni yeni şeyler okudukça, Batı'ya açılan fikir ve düşüncelere muttali oldukça ruhî depresyonu daha da artıyor, onu müthiş bir muammanın içine sürüklüyordu. Aradığı «Hakikat-ı Kübra» idi. Yaşadığı çevrenin fikir, inanç, düşünce tarzı ile, okuduklarını bağdaştıramamanın verdiği ızdırap onu intihara kadar götürüyor. Çünkü o, sadece bir mektep talebesi değil. Babası'nın dediği gibi büyük vatan şairi Namık Kemal'in izinden gitmek isteyen, memleketin kurtuluşundan kendini sorumlu tutan genç bir Osmanlıydı.

«Mevdû'dur bu gün bize nâmûsu milletin»

mısraında bu durumunu ne güzel izah etmektedir!

Fikir hayatının Diyarbakır'da geçen birinci devresinde Ziya Gökalp koyu bir Osmanlı milliyetçisidir. Peyman gazetesinde yazdığı «İlmi İctima» isimli yazısında, çeşitli unsurlardan müteşekkil imparatorluğun sosyal problemlerine sosyoloji ilmiyle çare bulunabileceğini ve birliğin sağlanabileceğini yazıyordu. Bu sıralarda Gökalp'te Türkçülük, millet mefkûre gibi kavramlara henüz rastlamıyoruz.

Ziya Gökalp, Türk düşüncesini şekillendirmiş çok yönlü bir düşünürdür. Onun her yönünü böyle bir konuşma içerisinde dile getirmek imkânsızdır. Yukardan beri bazı taraflarıyla izah ettiğimiz ve esasen, sadece sosyoloji açısından tanıtmaya çalışacağımız büyük düşünürün bu arada ister istemez çeşitli bakımlardan ele alınması, onun hem çok yönlü bir mütefekkir oluşunun, hem de sosyolojik inceleme tarzının zarurî bir sonucudur.

Gökalp'in fikir hayatının ikinci devresi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kongresine Diyarbakır delegesi olarak gittiği Selânik'te «Genç Kalemler» dergisindeki yazı hayatı ile başlar. Partinin İstanbul'a taşınmasıyla oradaki İslâm, Darülfünun, İktisadiyat, Muallim, İçtimaiyat mecmualarıyla devam ederek Yeni Mecmua'da en olgun şekline ulaşır. Daha Diyarbakır'da iken okumaya başladığı Gabriel Tarde, Gustave Le Bon gibi Fransız düşünürlerinden başka Alfrède Fouillée, Emil Durkheim gibi filozof ve sosyologları da okumuş, düşünce ufkunu daha da genişletmiştir. Selânik'e gelmeden önce ağabeyi Nihat Gökalp ile kaçarak gittiği İstanbul'da Baytar Mektebi'nde talebeliği sırasında, muhitinin genişlemesine paralel oladık düşüncelerindeki değişiklik ile gelişmeleri burada ve İstanbul'daki dergilerde bütün gücü ile dile getiriyordu. Neden böyle bir yazı hayatına girdiğini, Piri'nin vasiyetiyle izah edebiliriz. İstanbul'da öğrenciliği sırasında istibdat aleyhindeki fikirlerinden dolayı gönderildiği Zaptiye Tevkifhanesi'nde, Piri saydığı Naim Bey adında ihtiyar bir meşrutiyetsever kendisine ettiği vasiyette; Bir müddet sonra kurulacak meşrutiyet idaresinin geçici olacağını, hürriyetten istifade ile fikirlerini yazılı belgeler haline getirmek için durmadan yazmasını, hatta bütün vatansever, hürriyetçi gençlerin böyle yapmalarını söylemişti. Bu arada bir de hocası Yorgi Efendi'nin vasiyetinden bahsetmekte fayda vardır. Diyarbakır'da daha idadi talebesi iken geniş ölçüde tasiri altında kaldığı bu zat şöyle diyordu; Türk gençlerinin hürriyet eşitlik gibi meşrutiyetçi fikirler beslemeleri güzel şeydir. Ancak yapılacak inkilâp ve anayasa Türk Milleti'nin sosyal yapısına uygun olmalıdır. Bunun için de Türk Milleti'nin psikoloji ve sosyolojisini iyi tetkik etmelidir.

Yorgi Efendi'nin vasiyeti, daha sonra Gökalp'in bütün tefekkür hayatı boyunca her türlü düşünce, reform, teşkilâtlandırma gibi faaliyetlerinde temel unsur olmuş ve belki de, henüz Avrupa'da bile yeni gelişmekte olan yarım asırlık bir sosyoloji ilmini memleketimize aktarıp temsilciliğini yapması ve bu ilmin ışığında çökmeye yüz tutmuş imparatorluğun içinden yepyeni bir Türk devletinin millet olarak ortaya çıkışının temellerini atmasında büyük rolü olmuştur.

Ziya Gökalp herşeyden önce bir sosyologdur. Yaşadığı devrin ve

İştigal ettiği sosyoloji ilminin özelliği icabı, sosyal hayatın çeşitli veçhelerini incelemiş ve araştırmalarına dayanarak bu konulardaki görüşlerini yazmıştır. Bu bakımdan, Gökalp bir edebiyatçı, iktisatçı, eğitimci, tarihçi, hattâ hukukçudur. Ama en belirgin özelliği, sosyolog olarak temayüz etmesi ve kendi toplumunun şartlarına göre bir sosyoloji sistemi geliştirmiş olmasıdır. Çünkü cemiyetin problemlerine ancak ilim yoluyla çare bulunabileceğine, fikir sistemini ilmi temellere dayandırarak geliştirebileceğine inanıyordu. Bu yolu ise sosyoloji ilmi göstermekteydi. Onun için Maarif Nazırı Şükrü Bey'in ısrarı ile Darülfünun Edebiyat Fakültesinde vazife alır ve 1914-15 yılları sırasında memleketimizde ilk sosyoloji öğretimine başlar. Gerçi Gökalp'ten önce veya sonra bu ilmin varlığına işaret edip birtakım çalışmalarda bulunan Ahmet Rıza, Ahmet Şuayıp, Sâtı Bey, Prens Sabahattin gibi bazı düşünürler vardır. Ama sosyolojiyi başlı başına bir ilim haline getirip Üniversitede ilk defa okutan, Sosyoloji tarihindeki ekollerden birinin temsilcisi olarak çeşitli ilmi araştırmalar yapan ve bu ilmin gelişmesinde en çok emeği geçen odur. İstanbul Üniversitesinde kurduğu sosyoloji kürsüsüne kendisinden sonra gelen sosyologlar, bazan Durkheim'cı - Gökalp'çı ekolün, bazan Frans Sabahattin'le başlayan «Science Sociale» ekolünün, bazan psikolojizm ekolü ve bazan da bio - organik ekolün temsilcileri olarak sosyoloji öğretimini sürdürmüşlerdir. Ama bunlar içerisinde en fazla iz bırakan ve yaygın hale gelen, kaynağını felsefi yönden Alfrède Fouillée'den, ilmi yönden Emil Durkheim'dan alan Gökalp sosyolojisi olmuştur. Gökalp'ın sosyolojisinin memleketimizde yaygın ve hâkim duruma geçmesinin asıl sebebini, onun evrimci bir görüşle analize tâbi tuttuğu Türk toplumunun sosyal yapısını nazarı itibare alarak geliştirdiği kültür - medeniyet düalizmi, Türkçülük cereyanı ve onun tabii neticesi sayılan milliyetçilik mekûresi ile zamanının siyasî cereyanlarını sentezci bir zihniyetle uzlaştırmaya çalışan «Türkçü - İslâmci - Batıcı» formülünde aramak gerekir.

Ziya Gökalp sosyolojik olarak, Durkheim mektebinin bizdeki temsilcisi olarak bilinir. Fransız sosyologu Emil Durkheim sosyal olayların izahını yine başka sosyal olaylarla yapıyor, bu olayların kaynağına «kollektif şuur» veya «toplumsal vicdan» denilen kavramı koyuyordu. Öte yandan, toplumların ilkel zamanlarında din hayatı ile ilgili usul ve âyinlerin sosyal hayatın bütün alanlarında hâkim olduğunu, zamanla artan bir işbölümü neticesi diğer ilim dallarının dinden ayrılarak müstakil hale geldiğini ve sosyal hayatın öteki denge unsurlarını teşkil ettiklerini söyler. Gökalp Durkheim'in bu toplumsal şuur fikrinden hareketle, o da sosyal hadiselerin ortaya çıkışını «toplumsal vicdan» la açıklamaya çalışmıştır. Kendisi «top-

İlmsal vicdan» kavramına daha başka bir şekil vererek «millî şuur» haline getirmiş ve millet olabilmenin şartı olarak millî şuurun geliştirilmesini öne sürmüştür. Gökalp'ın sosyolojisi, temsilcisi olduğu Durkheim sosyolojisine dayanmakla birlikte, esas itibarıyla kendine has ve Türk toplumunun özelliklerine göre şekillenmiş bir sosyolojidir. Durkheim sosyolojisi ile ilişkisi daha ziyade metot meselesine aittir. Halbuki Gökalp'ın sadece sosyolojisi değil, bütünüyle düşünce sistemi ve mefkûresi iki kavram üzerinde temellenmektedir. Bunlar, kültür ve medeniyet kavramlarıdır. Ona göre millet olabilmenin bir başka şartı millî kültürü bulup zenginleştirmektir. Onun içindir ki Gökalp sosyolojinin ve ilmin gerektirdiği birtakım metodlara bağlı olmakla kalmıyor, millî bir sosyolojinin ve bunun araştırma metodlarının da temellerini ortaya koyuyor. Ona göre; millî sosyoloji araştırmalarında millet denen zümrenin evvelâ dil din estetik gibi ortak yanları araştırılacak. Sonra, aynı kültüre sahip zümrenin örf bakımından uzlaşabilecekleri bir yol takip edilecek. Aynı medeniyet zümresine mensup milletlerin sosyal müesseseleri arasındaki zıtlasmalar, yani müşterek bir medeniyetin çeşitli milletlerde ne gibi şekillere bürünüp, birbirine benzemeyen hangi müesseselerin doğduğunu da aramalıdır. Gökalp'e göre anket metoduyla (istihraç) Sosyal eğilimlerin tesbiti yeterli değildir. Toplumun güzidelerinin hareket ve sözlerinin sosyolojik yönden kıymetli vesikalar olarak kabul edilmesi gerekir. (İstışhad metodu). Ayrıca sosyal buhranlar da bu metod yönünden birer vesika değerindedir. Bir başka usul milletin tipini tayin edip, hangi örf ve müesseselere sahip olması gerektiğinin bilinerek, doğacak bazı marazi hallerin (anormal - patolojik) buna göre tedavisinin yapılmasıdır. Nihayet, sosyal araştırmada başvurulacak metodlardan biri de istatistik (ihşaiyat) metodudur. Bu yolla sosyal olayların, kıymet hükümlerinin nüfuz ve kuvveti ölçülür. Gökalp'e göre, sosyolojik tetkik yaparken vicdanımızdaki bazı duygulardan arınmalı, objektif olmalıdır. Akılcı bir yol tutup basit olaylardan, kaide ve kurallardan genellemelere gitmelidir. Asıl önemlisi araştırma yapılacak alanın kendine özgü müstakil realite olması ve bu realite içerisinde de bir determinizmin olması lüzumludur. O, sosyal realiteyi müstakil ve kendi içerisinde bir determinizme tâbi saydığı için, yukardaki araştırma metodlarıyla sosyoloji ilmini toplumumuzun sosyal özellikleri açısından geliştirmiştir. İctimaiyat mecmuasındaki şu sözlerinden sosyoloji sisteminin esası gayet güzel anlaşılacaktır;

«Türk iktimaiyatçıları bir taraftan Türklüğün iktimai tekâmülün hangi seviyesinde bulunduğunu, hangi medeniyet dairelerine mensup olduğunu, bu medeniyetlerle Türk harsı arasında ne gibi farklar bulunduğunu aramalıdır. Diğer taraftan da milletlerin inti-

zam ve terakkisi ne gibi içtimai kanunlara tâbi olduğunu tetkik ederek millî hayatımıza sekte veren marazî amillerin bu kanunlar daire-sinde tedavisine çalışmalı, millî tekâmülümüze selim bir istikamet vermeğe uğraşmalıdır.»

Demekki Gökalp millî tekâmülün istenilen seviyede olmasını bir milletin kendi harsı (kültürü) ile medeniyetini tayin etmesi ve ara-larındaki farkları görmesi gerektiğine bağlıyor. Bundan dolayı sosyo-loji sisteminde bu iki kavram önemli yer tutar. Gökalp millet olabil-menin şartı olarak millî şuurla kültürünt eşekkül etmesini söylüyor-du. Kültür bir milletin din, dil, ahlâk, sanat, hukuk gibi değer yar-gılarının toplamıdır. Kültür milletlerin derûnî bir inkişafı neticesin-de meydana gelir ve millîdir. başka milletlerden alınmaz. Halbuki medeniyet milletlerarasıdır, ferdî keşif ve icatlarla teknolojik ürün-lerin toplamından ibarettir. Ama medeniyetsiz bir kültür de yalnız başına millet olmaya yetmez. Bir milletin, kültürüne sahip çıktığı oranda millî şuuru yaratabileceğine inanan Gökalp, böyle bir şuurun teşekkül edebilmesi için de, yaşadığı zamanın siyasi ve kültürel fikir cereyanları açısından «Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak» sen-tezinin gerçekleştirilmesini istemiştir. Ona göre muasırlaşmak (Garpçılık) ve İslâmcılık cereyanları tek başlarına yetmez. Osmanlılık cere-yanı çoktan devrini kapatmıştı, çünkü imparatorluk içinde yer yer kıpırdanmalar ve parçalanmalar başgöstermişti. İslâmcılık cereyanı ile aynı dine mensup unsurları imparatorluk içinde birleştirmek de mümkün değildi. Böyle bir düşünce sosyolojik evri mkanunlarına ters düşer. Çünkü Gökalp, ilmî araştırmaları neticesinde toplumların; a — Kavim, b — Aşiret, c — Ümmet, d — Millet safhalarından geçerek millet'te karar kıldıklarını görmüştür. Türk toplumunu bu süzgeçten geçirdiğinde İslâmiyetten önce kavim, imparatorluk devrinde ümmet safhasından geçerek, bugün artık millet halinde tarih sahnesine çık-tığımızı müşahade eder. Bunun için Türkçülük cereyanının ateşli bir taraftarı olmuş, kendisinden önce dil ve edebiyat alanında başhyan bu cereyan Gökalp'ın elinde, sosyal hayatın her yönünü ele alan sos-yal bir mefkûre şeklinde gelişmiştir. Bazı düşünürlerin iddia ettikle-ri gibi, Türkçülük cereyanı durup dururken balşayıp imparatorluğun diğer azınlıklarına da örnek olarak inkıraza sebep olmamıştır. Aksine Arap, Rum, Ermeni, Sırp, Bulgar gibi imparatorluğun öteki unsur-ları milliyetçilik cereyanıyla ayrılmaya kalktıktan sonradır ki. Türk-çülük de bunlara tepki olarak siyasi ve kültürel nitelikte bir cereyan olarak doğmuştur. Türkçülük cereyanının bu güçlü temsilcisi milliyet-çilik mefkûresini üç safhaya ayırmış, yakından uzağa doğru; a — Türkiyecilik, b — Oğuzculuk veya Türkmencilik, c — Turancılık ola-rak tesbit etmiştir. Ancak, asıl savunduğu Türkiyecilik idi. O günün

şartları içerisinde son iki hedefin zaten gerçekleşmeyeceğini biliyordu. Sadece Türklerin kırılan gururunu tamir etmek ve Türk toplumunda millet olma şuurunun gelişmesine yardımcı olmak bakımından söylüyordu. Türklerin asıl anayurdu artık Türkiye idi. Millet bütün özellikleriyle bu topraklar üzerinde toplanmıştı. Yeni Türk devletinin siyasî, iktisadî ve sosyal temellerini belirlemeden önce millet kavramı nedir, bunu araştırmıştır. Sosyoloji ilminin verilerinden istifadeyle bir zümreyi millet haline getiren özellikleri ilmî zibniyetle tesbit etmiştir. «Küçük Mecmua» da «Millet Nedir?» isimli makalesinde şöyle diyor;

«Millet ne coğrafi, ne ırkî ne siyasî ne de iradî bir zümre değildir. Millet, dilce müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerde meydana gelmiş bulunan kültürel bir zümredir.»

Gökalp'ın sosyolojisinde, iktisat, aile, ahlâk ve eğitime dair fikirleri de önemli bir yer tutar. Bunların herbiri hakkındaki düşüncelerini böyle bir kısa konuşmada izah etmek mümkün olamayacağından çok kısa bir şekilde değinerek bitirmek istiyoruz.

Gökalp iktisadî olayları bütün sosyal faaliyetlerin temeline koyar. Ancak iktisadî alanda ne ferdî şahsiyeti öldüren tarihî materyalizm ve diğer kolektivist görüşlere, ne de cemiyeti hiçe sayıp ferdi ulvileştiren liberal iktisat sistemlerine rağbet eder. Cemiyet ve ferde aynı ölçüde kıymet veren, iktisadî faaliyetlerin yürütülmesinde devletçilik yönü biraz daha ağır basan «Solidarisme» (Solidarizm - Tesanütçülük) görüşünü savunmuştur.

Ahlâk ve aile hususunda modern aile tipi ile fenimizmin tarafı olarak bilinen Gökalp'ın eğitimle ilgili fikirleri de çok dikkate şayan olup, bugünkü Türk Millî Eğitimi'nin temelini teşkil etmiştir. Bir milletin bağımsızlığında evvelâ harsî (kültürel), sonra siyasî bağımsızlığın olması gerektiğine dikkati çekerek, millî kültüre göre şekillenip fertlerin sosyalleştirilmesi ve kültürel yönden yetiştirilmesi esasına dayanan bir eğitim sistemi geliştirmiştir. Millet değer yargılarından ibaret olan kültürünü vicdanlarında ruhî melekeler haline getirmiş fertlerin yetiştirilmesine, Gökalp eğitim (terbiye) diyor. Eğitimin amacı fedakârlık duyguları gelişmiş millî fertler yetiştirmektir. Eğitimin millî olması, aynı zamanda modern olması demektir.

Kıyası, Gökalp sosyal hayatın her yönüne ait fikirleriyle Türk Devleti'nin modern asrın çağdaş milletler arasında yerini almasına hizmet eden büyük düşündürüdür. Medeniyet ve terakki yolunda, fikirleri daha uzun süre rehberlik etme özelliğini koruyacaktır.

NOT : Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Asistanı Hikmet Y. Celkan'ın 23 Mart 1976 günü saat 20'de Diyarbakır'da düzenlenen Ziya Gökalp'ı Anma Töreni'nde verdiği konferanstır.